

MANNERHEIM RAUHANTEKIJÄPRESIDENTTINÄ

Yleisesikuntaeversti, dosentti Vilho Tervasmäki

(Seuran vuosikokouksessa 11. 4. 1983 pidetty esitelmä)

AIHEEN RAJAUS JA LÄHTEET

Sotamarsalkka C.G. Mannerheimin osuus talvisodan rauhanneuvotteluihin valmistauduttaessa ja rauhasta päätettäessä oli hyvin merkittävä. Hän suositteli jo tammi-kuun lopussa 1940, jolloin kaikki rintamat olivat suhteellisen rauhallisia, rauhankosketukseen pyrkimistä. Rauhanneuvottelujen aikana, vihollisen suurhyökkäyksen jatkuessa, ylipäällikön ainoana tavoitteena oli Suomen neuvottelijoiden tukeminen tuloksellisilla torjuntataisteluilla. Siinä tarkoituksessa hän heitti tuleen viimeiset reservinsä. Kyseenalaista on, olisiko kenenkään muun kuin sotamarsalkka Mannerheimin arvovalta riittänyt johtamaan länsivaltojen lähes katteettomien apujoukkolupausten sokaisemat suomalaiset talvisodan rauhaan. Sen sijaan on jokseenkin varmaa, että Suomi olisi menettänyt itsenäisyytensä, jos sen torjuntataistelut olisivat epäonnistuneet. Mitä muuta tarkoitusta olisi Otto Ville Kuusisen hallituksella voinut olla?

Jatkosodan rauhan valmisteluissa ja rauhasta päätettäessä Suomen marsalkka Mannerheimin osuus oli talvisodan loppuvaiheeseen verrattuna huomattavasti vaikeampi, monimutkaisempi ja laaja-alaisempi. Olihan rauhaan pyrittäessä kaikin keinoin vältettävä taisteluun joutumista myös ylivoimaisia saksalaisia joukkoja vastaan. Tämä kirjoitus ”Mannerheim rauhantekijäpresidenttinä” on osa valmistumassa olevasta Sotatieteellisen Seuran apurahan turvin tehdystä laajemmasta tutkimuksesta ”C.G. Mannerheim jatkosodan käännekohtissa. Miten päätökset sodasta ja rauhasta Suomessa syntyivät?” Esitelmä on lyhennelmä 17 lukua käsittävän tutkimuksen kahdesta vuosi- ja 1943 ja 1944 koskevasta keskeisestä luvusta.

Kysymystä ja sitä sivuavia seikkoja on runsaasti käsitelty muistelmakirjallisuudessa. Tärkeimmät näistä, kuten G. Mannerheimin ”Muistelmat II” mainitaan kirjallisuus- ja lähdeluettelossa, samoin kuin se dokumenttikirjallisuus, josta tässä ansaitsevat tärkeimpinä tulla mainituiksi Sotahistoriallisen tutkimuslaitoksen ”Suomen Sota 1941—1945”, ”Valtioneuvoston historia II”, Erik Heinrichsin ”Mannerheim Suomen kohtaloissa II”, Stig Jägerskiöldin ”Suomen marsalkka” ja ”Viimeiset vuodet”, Edwin Linkomiehen ”Vaikea aika” ja Väinö Tannerin ”Suomen tie rauhaan 1943—1944”. Useista poliittisen historian tutkimuksista mainitsen vain Tuomo Polvisen teokset ”Teheranista Jaltaan” ja ”Jaltasta Pariisiin rauhaan”.

Käytetyistä alkuperäisistä arkistolähteistä mainittakoon ”Eduskunnan suljettujen istuntojen pöytäkirjat 1939—1944”, valtionarkistossa säilytettävä Gustaf Mannerheimin arkisto, Risto Rytin arkisto, Sotasyllisyysoikeudenkäynnin arkisto ja Arvi Korhosen arkisto. Sota-arkistossa säilytettävistä lähteistä on ollut tärkein Päämajan sota-päiväkirja liitteineen sekä erilaiset tilanne- ja ulkomaatiedotukset. Myös Valkeakoskella Yhtyneiden Paperitehtaiden pääkonttorissa säilytettävää Rudolf Waldenin arkistoa on käytetty.

KENTTÄARMEIJAN TAISTELUTAHDON YLLÄPITÄMISEN JA JULKISTEN RAUHANKESKUSTELUJEN KAKSINTAISTELU

Mannerheim ajatteli rauhaa ja rauhan mahdollisuuksien auki pitämistä sangen varhain jatkosodan alkuvaiheissa, vaikka asiasta ei ole löydettävissä moniakaan asiakirjalähteitä. Mannerheim korosti kuitenkin usein harvoille läheisilleen — kuten lähettiläs G.A. Gripenbergille — miten kenttäarmeijan taistelutahdon ylläpitämisen vuoksi kaikkien rauhanvalmistelujen ja rauhankeskustelujen tuli tapahtua hyvin supeassa piirissä ja täysin salaisina. Tuloksiin pääsemisen kannalta oli erittäin tärkeätä, ettei valmisteluista vuotanut tietoja ”kanssasotijalle” eikä viholliselle.

Rauhan ajatukset olivat taustalla, kun Mannerheim ei syksyllä 1941 sallinut suomalaisten joukkojen hyökkäävän Leningradiin eivätkä ne missään vaiheessa hyökänneet sinne, vaan joukot pysähtyivät suunnilleen vanhalle rajalle. Mannerheim piti jo 17. 9. 1941 Terijoen upseerikerholla IV Armeijakunnan komentajalle ja ylimmille upseereille puhuttelun, jossa hän kielsi siirtämästä entisen rajan seutuvilta asemia eteenpäin asemien parantamistarkoituksessakin. Tällöin Saksan aikaisemmin aikataulusta myöhässä ollut hyökkäys oli Leningradin suunnalla täysin pysähtynyt.

Saksalaisten kärsimä Stalingradin tappio ja maayhteyden palauttaminen Laatokan rantaa myöten Leningradiin merkitsivät 1943 niin suurta muutosta, että ylipääällikkö katsoi tarpeelliseksi selostaa 3. 2. 1943 sitä lähimmille alaisilleen ja hallituksen sisärenkaalle sekä muutamia päiviä myöhemmin eduskunnalle. Suomen marsalkka Mannerheim hyväksyi myös hiljaisesti uuden ulkoasiainministeri Henrik Ramsayn epäonnistuneen rauhantunnustelumatkan Berliiniin. Vaikka ylipääällikön tiedonannot tapahtuneesta tilanteen muutoksesta valmistivat Suomea uuteen Moskovan rauhaan, ne aiheuttivat julkisen rauhanopposition syntymisen, mikä taas vaikutti epäedullisesti kenttäarmeijan taistelutahtoon.

Ylipääällikkö, joka ensimmäisenä oli ottanut esille rauhankysymyksen, joutui nyt vahva saksalainen armeijaryhmä Suomenlahden eteläpuolella ja toinen Lapissa sekä saksalaisten joukkojen nopea miehitys Italiassa ja Unkarissa pelottavana ennakkotapakuksena käymään ”hallituksen sisärenkaankin” kanssa pitkän viivytystaistelun sopivan sodasta irrottautumishetken löytääkseen. Mannerheim ”kevensi sydäntään” hallituksen sisärenkaalle tarjoamallaan päivällisillä 21. 10. 1943 osoittaen, että julkiset rauhanehdotukset lamauttivat kenttäarmeijan taistelutahdon. Mannerheim lausui muun muassa:

'Rauhalla ei tulisi olemaan mitään arvoa Molotoville, jos hän sen tällä tavalla saa ilmaiseksi. Onpa täällä menty niinkin pitkälle, että joku (tarkoittaa Tanneria) on ilmoittanut oltavan valmiita luopumaan Itä-Karjalastakin, joka kuitenkin on meidän ainoa panttimme tulevissa rauhanneuvotteluissa. Olemme olleet peräti huonoja kauppamiehiä.

Kaikella tällä on vaikutuksensa armeijaankin. Ei armeija ole mikään kone, joka vain taistelee. Se myöskin tuntee ja ajattelee. Tuhannet siteet yhdistävät sotarintaman kotirintamaan. Kun kotirintamalla nostatetaan levottomuutta, leviää levottomuus ja epävarmuus sotarintamallekin. Tätä menoa jatkaen saattaa armeija minä päivänä tahansa tulla epävarmaksi. Silloin Suomen itsenäisyydellä ei ole mitään arvoa.'¹

Neuvostoliiton ensimmäiset tarkistetut rauhan ehdot saatiin talvella 1944, jolloin neuvostoarmeija taisteli jo Narvanjoella. Ehdot hylättiin lähinnä 600 miljoonan dollarin sotakorvauksen vuoksi, mutta Suomen marsalkka Mannerheim arvioi myös saksalaisten Pohjois-Suomessa ja Baltiassa olevat voimat niin vahvoiksi, että ne saattaisivat häiritä Suomen sodasta irrottautumista samaan tapaan kuin hieman aikaisemmin Unkarissa ja Italiassa. Mannerheim muisti myös Saksan kielteisen suhtautumisen Suomen rauhaan, vaikka oli unohtanut Ramsayn Berliininmatkalle 1943 antamansa hiljaisen hyväksymisen. Paasikivi olisi hyväksynyt ehdot. Hän sanoi poistuessaan ehtojen esittelytilaisuudesta närkästyneenä: "Ei ole Suomessa miehiä", tarkoittaen hallituksen "sisärengasta".

Neuvostoliitto päätti nyt lyödä moukarilla järkeä tyhmien suomalaisten päähän ja hyökkäsi kesäkuussa 1944 Karjalan kannaksella ja Itä-Karjalan eteläosassa.

Suomen marsalkka Mannerheim kieltäytyi tässä vaiheessa ryhtymästä pääministeriksi tai presidentiksi, vaikka presidentin ja hallituksen vaihdos tiedettiin välttämättömäksi. Saksalaisten apua saadakseen hän suositteli Tasavallan presidentti Rytille ulkoasiainministeri Ribbentropin vaatiman henkilökohtaisen vakuutuksen antamista Hitlerille taistelun jatkamisesta. Kun Neuvostoliitto vaati Viipurin menetyksen päivinä Suomelta ehdotonta antautumista, ylipäällikkö piti välttämättömänä vihollisen etenemisen pysäyttämistä ennen rauhankosketuksen aloittamista. Suomen marsalkka Mannerheim pysäyttikin — osittain saksalaisten avustamana — kuukauden taistelujen jälkeen neuvostojoukkojen etenemisen melko kauas vuoden 1940 rajan kaakkoispuolelle. Suomi oli nyt valmis neuvottelemaan rauhasta.

Tasavallan presidentti Risto Ryti luopui tasavallan presidentin tehtävistä ja Suomen marsalkka Mannerheim valittiin eduskunnan elokuun alussa 1944 säätämällä lailla hänen seuraajakseen. Saksalle ilmoitettiin eri teitä, ettei Tasavallan presidentti Mannerheim katsonut Risto Rytin antamien sitoumusten olevan enää voimassa. Tilanteen tultua vakautetuksi muut rauhanneuvottelujen edellytykset olivat olemassa.²

TASAVALLAN PRESIDENTTI MANNERHEIMIN NEUVOTTELUPÄÄTÖS

Elokuun 1944 puolenvälin jälkeen oli sota kaikilla Suomen rintamilla jähmettynyt asemasodaksi. Neuvostojoukkojen hyökkäykset oli torjuttu ja huomattavat joukko-

jen siirrot Baltian suunnalle olivat päättyneet. Elokuun alkupuolella käydyssä Ilo-mantsin taistelussa oli torjuttu kahden divisioonan hyökkäys ja tuotettu viholliselle useiden tuhansien miesten tappiot kaatuneina ja saatu huomattava sotasaalis. Omien joukkojen tappiot oli täytetty osaksi palvelukseen kutsutuilla vanhemmilla ikäluokilla ja osaksi tervehtyneinä palanneilla haavoittuneilla. Joukko-osastojen ja perusyksiköiden miehistö-, ase- ja materiaalivahvuudet olivat täydet tai lähes täydet. Myös mielialoissa ja taistelutahdossa oli havaittavissa selvää nousua. Verrattain yleisesti kuitenkin kuviteltiin, että Suomen kohtalo ratkaistaisiin Berliinissä.

Tasavallan presidentiltä ja ylipäälliköltä Suomen marsalkka Mannerheimilta ei jäänyt huomaamatta, että neuvostovoimien eteneminen jatkui Baltiassa. Saksan panssarivoimien Itä-Preussista alkanut hyökkäys, jonka tarkoituksena oli katkaista Saksan Pohjoisen ja Kesken Armeijaryhmän väliin tunkeutunut hyökkäyskiila, epäonnistui. Saksan Pohjoista Armeijaryhmää vastaan alkamassa oleva neuvostohyökkäys tuotti tuloksia jo elokuun viimeisinä päivinä. Kuukautta myöhemmin koko Viro ja Latvia suuria saaria, Riikaa ja Kuurinmaata lukuunottamatta olivat neuvostojoukkojen hallussa. Tallinnan Neuvostoliitto valtasi jo 24. 9. 1944. Elo—syyskuun vaihteesta lähtien Saksan Pohjoisen Armeijaryhmän mahdollisuudet häiritä Suomen sodasta irrottautumista olivat hyvin vähäiset. Saksan Lapin Armeija oli sen sijaan edelleen täysin toimintakykyinen ja lähes 200 000 miehen vahvuinen. Tiedot liittoutuneiden marsista Pariisiin sekä Romanian ja Neuvostoliiton tekemästä aselevosta 24. 8. 1944 eivät Suomessa mitenkään vahvistaneet uskoa Saksan osittaiseenkaan voittoon, vaikka saksalaiset koettivat sitä pitää yllä puhumalla muiden muassa uusista salaisista tuhoaseista.³

Samalla tavoin kuin Linkomiehen hallituksella oli ohjelmassa rauhaan pyrkiminen ensimmäisessä sopivassa tilaisuudessa, Hackzellin hallituksella luonnollisesti oli rauhaan tai välirauhaan pääseminen Neuvostoliiton kanssa ensimmäisenä tehtävänä. Saksalaisetkin olivat tämän ilmeisesti käsittäneet, sillä ei kai lähettiläs v. Blücher olisi muuten heti nimityksen jälkeen sähköttänyt kenraali Erfurthille Antti Hackzellin hallituksesta:

”Ei suinkaan korostetusti rauhanhallitus. Mutta kaikki mahdollisuudet ovat silti avoinna.”

Kenraalievosti Rendulicin mielestä erillisrauha oli mahdollinen ja propagandaministeri Goebbelin mukaan tuntui antautumisen haju.

Jo aikaisemmin oli saatu tietoja siitä, että Ruotsista saataisiin jossain määrin taoudellista apua suhteiden ja liikenneyhteyksien Saksaan katketessa. Mannerheim antoi ensimmäisenä tehtävänä Hackzellin hallitukselle tämän avun suuruuden selvittämisen. Elokuun puolen välin jälkeen olikin saatu vastaus: Ruotsi sitoutui täyttämään Suomen viljan ja eräiden muidenkin elintarvikkeiden vajauksen puolen vuoden aikana. Muutamiin päivien tauon aikana Mannerheim tahtoi päästä varmuuteen siitä, että hänen sotamarsalkka Keitelille tekemänsä Rytin sitoumuksen irtisanominen oli tullut Hitlerin tietoon. Hitlerillä oli kuitenkin näinä päivinä niin paljon muuta ajateltavaa ja Saksan sotavoimat niin kiinni sekä itä- että länsirintaman taisteluissa, että vain lähetti-

lās v. Blücher sai tehtäväkseen osoittaa Mannerheimin toteamukset vääriksi ja korostaa sopivissa yhteyksissä Rytin sitoumuksen velvoittavuutta.

Mannerheim neuvotteli useina päivinä hallituksen ja puolueiden johtohenkilöiden kanssa Helsingissä. Sosiaalidemokraattisen eduskuntaryhmän kokouksessa oli rauhanopposition johtohenkilö K-A. Fagerholm jo ehdottanut, että ryhmä vaatisi presidenttiä ryhtymään toimenpiteisiin rauhan aikaansaamiseksi. Ratkaisevan päätöksen yhteyden ottamisesta Neuvostoliiton edustajiin Tasavallan presidentti Mannerheim teki 24. 8. 1944 junassaan Herttoniemessä. Tähän 3½ tuntia kestäneeseen neuvotteluun osallistui pääministeri Hackzell, puolustusministeri Walden, lähettiläs G.A. Gripenberg ja puheenjohtaja Väinö Tanner.

Hackzellin ehdotuksesta päätettiin, että aluksi lähettiläs Gripenberg matkustaisi Tukholmaan ja pyytäisi kansliapäällikkö Erik Bohemanin välityksellä vastaanottoa lähettiläs Aleksandra Kollontain luona. Kun yhteys Neuvostoliittoon olisi saatu, siitä ilmoitettaisiin myös Saksalle. Tämä ilmoitus annettiinkin sitten 4 päivää myöhemmin valtiosihteeri Adolf von Steengrachtille Berliinissä.⁴

NEUVOSTOLIITON ALUSTAVAT EHDOT HYVÄKSYTÄÄN

Gripenberg jätti lähettiläs Kollontaille tasavallan presidentin kirjelmän, jossa tiedusteltiin, olisiko Neuvostoliitto valmis ottamaan vastaan Suomen hallituksen lähettämän valtuuskunnan, joka tulisi neuvottelemaan välirauhasta tai rauhasta tai molemmista. Samalla hän mainitsi presidentti Mannerheimin ilmoittaneen suullisesti sotamarsalkka Keitelille, ettei von Ribbentropille annettu edellisen presidentin sitoumus ollut enää voimassa. Gripenberg tapasi lähettiläs Kollontain ja lähetystöneuvos Wladimir Semjonovin toistamiseen 29. 8. 1944 ja sai neuvostohallituksen seuraavan vastauksen:

”1. Neuvostohallitus tunnustaa elokuun 25 päivänä vastaanottaneensa Suomen hallituksen edellämainitun tiedustelun.

2. Neuvostohallitus suostuu vastaanottamaan Suomen hallituksen valtuuskunnan, kuitenkin vain sillä edellytyksellä, että Suomen hallitus hyväksyy seuraavat ennakkoehdot:

Suomen hallituksen on julkisesti selitettävä katkaisevansa suhteensa Saksaan sekä vaadittava Saksaa kahden viikon kuluessa poistamaan joukkonsa Suomen alueelta. Tämä aika lasketaan siitä päivästä, jona Suomen hallitus on hyväksynyt ennakkotiedot, käsitettynä siten, että Saksaa on kehotettava poistamaan joukkonsa viimeistään syyskuun 15. päivään mennessä.

3. Jos Saksa ei määräajan kuluessa poista joukkojaan Suomesta, heidät tullaan riisumaan aseista sekä kohtelemaan sotavankeina.

4. Sikäli ja vain sikäli kuin Suomen hallitus täyttää edellämainitut ennakkoehdot, Neuvostohallitus on valmis vastaanottamaan Suomen hallituksen valtuuskunnan neuvottelemaan välirauhasta tai rauhasta tai molemmista.”

Tasavallan presidentti Mannerheimin luona Tamminiemessä oli 30. 8. 1944 illalla neuvottelu Neuvostoliiton vastauksen johdosta. Saapuvilla oli, paitsi Mannerheimia isäntänä, Risto Ryti, Väinö Tanner, Edwin Linkomies, Antti Hackzell, Rudolf Wal-

den, Carl Enckell ja Erik Heinrichs. Käydyssä keskustelussa pohdittiin erityisesti sitä, että oli mahdotonta saada saksalaiset pois Pohjois-Suomesta asetetun määräajan kuluessa. Päämajan tiedusteluosasto laski, että Norjan kautta poistumiseen kuluisi puoli vuotta. Ulkoasiainministeri Enckell lähetti Gripenbergin ja Bohemanin vastustuksesta huolimatta veljensä kenraaliluutnantti Oscar Enckellin vielä turhaan Tukholmaan neuvottelemaan saksalaisten poistumisajan pidentämisestä. Neuvottelun lopputulokseksi tuli kuitenkin se, että suhteet Saksaan katkaistaisiin. Asiasta oli tarkoitus antaa eduskunnalle tiedonanto, mutta istunnon ajankohdasta oli epäselvyyttä. Lopullinen ajankohta selvisi vasta sitten, kun Neuvostoliiton hallitus oli antanut Suomen hallitukselle uhkavaatimuksen. Suomen oli annettava vastauksensa Moskovaan 2. 9. 1944 iltaan mennessä ja samassa määräajassa oli Saksalle ilmoitettava, että suhteet sinne katkaistiin. Ellei vastaus saapuisi määräajassa, koko aloite raukeaisi ja sitä seuraisi Suomen valloitus.

PÄÄMINISTERI ANTTI HACKZELL KATKAISEE SUHTEET SAKSAAN

Eduskunta kutsuttiin 2. 9. illalla sittemmin salaiseksi julistettuun istuntoon, jossa pääministeri Hackzell antoi eduskunnalle tiedonannon suhteiden katkaisemisesta Saksaan ja neuvottelukosketukseen pyrkimisestä Neuvostoliiton kanssa. Pääministeri myönsi, että hallituksella ei ollut tietoja välirauhanehtojen sisällöstä, mutta ainakaan antautumisvaatimusta ei ennakkoehtoihin sisältynyt. Neuvostoliiton vastaus annettiin myös Iso-Britannian nimissä ja se oli lisäksi Yhdysvaltojen hallituksen hyväksymä. Tasavallan presidentin ja hallituksen yhteinen kanta oli, ettei Suomella ollut muuta vaihtoehtoa valittavana kuin Neuvostoliiton ehtojen hyväksyminen. Pääministeri jatkoi:

”Korkein sodan johtomme on sitä mieltä, että me nykyistä tietä kulkien olemme menossa kohti lopullista tappiota, josta olisi seurauksena kansallemme turmio. Tappiohan merkitsisi sitä, että venäläiset tunkeutuisivat maahan, eikä meillä sen jälkeen olisi mitään toivoa...”

Jo aikaisemmin pääministeri oli todennut, että Suomen rintama oli Saksan kannalta muuttumassa vähemmän arvoiseksi sitä mukaan, kun Saksa oli menettämässä alueita Baltian maista ja erityisesti Suomenlahden eteläiseltä rannalta.

Eduskunta hyväksyi avoimessa äänestyksessä 113 äänellä hallituksen menettelyn. Hallituksen menettelyä vastaan puhui ja äänesti 43 kansanedustajaa. Vastaan äänesti isänmaallisen kansanliikkeen eduskuntaryhmä sekä huomattava vähemmistö kokoomuspuolueen ja maalaisliiton lähinnä karjalaisista kansanedustajista.

Kokoomuspuolueen eduskuntaryhmän vähemmistöön jäänyttä osaa edustanut kansanedustaja Paavo Virkkunen ehdotti seuraavaa perusteltuun päiväjärjestykseen siirtymistä:

”Kuultuaan hallituksen tiedonannon eduskunta katsoo, että ei ole takeita siitä, että hallituksen ehdottamat toimenpiteet johtaisivat rauhaan, joka turvaisi maan

itsenäisyyden, jonka tähden näihin toimenpiteisiin ei ole ryhdyttävä, ja siirtyy päiväjärjestykseen.”

Kansanedustaja Juho Niukkanen mielestä hallituksen tiedonanto merkitsi oikeastaan: ”antautua täydellisesti vihollisemme armoille. ”Sen puolesta on mahdotonta äänestää.

Ellei Suomen marsalkka Mannerheim olisi ollut tasavallan presidenttinä, hallituksen tiedonantoa rauhanneuvotteluihin ryhtymisestä olisi tuskin hyväksytty.⁵

Pääministeri Hackzell piti välittömästi eduskunnan istunnon jälkeen Suomen kansalle radiopuheen, jossa ilmoitti tehdystä päätöksestä. Ulkoasiainministeri Enckell ilmoitti saman aikaisesti lähettiläs von Blücherille suhteiden katkaisemisesta Saksaan. Saksalaisia joukkoja kehoitettiin lähtemään Suomesta kahden viikon kuluessa. Presidentti ja ylipäällikkö Suomen marsalkka Mannerheim lähetti Saksan johtajalle ja ylipäällikölle Adolf Hitlerille kenraali Erfurthin välityksellä suhteiden katkaisemisesta ilmoittavan kirjeen, jonka pääkohdat sisältyivät seuraaviin lauseisiin:

”Tänä edessä olevien vaikeiden ratkaisujen hetkenä tunnen tarvetta ilmoittaa Teille tulleeti vakaumukseen, että kansani pelastaminen velvoittaa minut löytämään keinon nopeasti irtautua nykyisestä sodasta... Haluaisin erityisesti tähden-tää, että vaikka kohtalo ei soisikaan aseillenne menestystä, Saksa tulee kuitenkin elämään. Samaa ei voida väittää Suomen kohdalla. Jos tämä tuskin nelimiljoonainen kansa sotilaallisesti voitettaisiin, lienee epäilemätöntä, että se karkotettaisiin maasta tai hävitettäisiin sukupuuttoon. Tällaisen uhan alaiseksi en voi kansaani päästää... Pidän velvollisuutenani johdattaa kansani irti sodasta. Omasta tahdostani en milloinkaan voi enkä halua kääntää aseitamme, joita meille niin runsaskäitesti on luovutettu, saksalaisia vastaan. Toivon, että Te, vaikkette hyväksyisikään tätä kirjelmäni, haluaisitte ja koettaisitte kuten minä ja kaikki suomalaiset toteuttaa tähänastisten suhteidemme loppuselvittelyn välttämällä kaikin keinoin niiden tarpeetonta kärjistämistä.”

Mannerheim oli jo 1. 9. 1944 ehdottanut Neuvostoliitolle vihollisuuksien lopettamista ja oli odottanut niiden lakkaavan pääministerin radiopuhetta seuraavana päivänä. Radiopuheesta jäi kuitenkin kiireessä pois suhteiden katkaisemisesta saksalaisiin, saksalaisten sotilaiden vangiksi ottamista ja liittoutuneille luovuttamista koskeva kohta. Kun tämä epäluuloja aiheuttanut seikka oli sähkösanomien vaihdolla korjattu, suomalaiset lopettivat vihollisuudet 4. 9. ja neuvostoliittolaiset 5. 9. aamulla

Tieto aselevon alkamisesta ehti Suomen puolustusvoimien etumaisiin aseisiin asti ajoissa, mutta Neuvostoliiton rintamajoukkojen informointiin aika näytti kuitenkin jääneen liian lyhyeksi. Neuvostoliiton Karjalan rintaman komentaja armeijakenraali K.A. Meretskov kertoi taistelujen jatkumisesta hämmästyneiden suomalaisten yhteydenottojen jälkeen soittaneensa päämajaan Moskovaan. Hän sai tietää, että suomalaiset eivät olleet vielä hyväksyneet ennakkoehtoja. Käsky tulen lopettamisesta tuli vasta seuraavana päivänä. Lähteiden puuttuessa on Tuomo Polvisen tutkimuksen mukaan jätettävä avoimeksi, sisältyikö menettelyyn myös sotilaallisen voiton alleviivaaminen tai ”rangaistus” pääministeri Hackzellin erehdyksestä aiheutuneesta ”viivytystä.” Vuoden 1940 rajan takana olevan siviiliväestön evakuointi aloitettiin välittömästi ja länteen siirrettiin 70 00 ihmistä ja 60 00 eläintä.⁶

MITEN SAKSALAISET REAGOIVAT SUOMEN SODASTA IRROTTAUTUMISEEN?

Suomalaiset olivat olleet aselevon alkamispäivien vaihdellessa ja valtuuskunnan odottaessa Moskovassa huolestuneita Neuvostoliiton toimenpiteiden suhteen. Hieman aikaisemmin Moskovaan saapunut Romanian valtuuskunta selitti jonkin verran odottamista. Tulivathan sen saamat välirauhan ehdot tietoon Suomen ensimmäisenä neuvottelupäivänä. Neuvostoliittoa suurempana kysymysmerkkinä olivat kuitenkin ne toimenpiteet, joihin saksalaiset joukot ja erityisesti Lapissa oleva vahva 20. Vuoristoarmeija saattaisi ryhtyä. Olivathan sekä valtios sihteeri von Steengracht Berliinissä lähettiläs Kivimäelle että lähettiläs von Blücher Helsingissä ulkoasiainministeri Enckellille voimakkaasti esittäneet, että presidentti Rytin ulkoasiainministeri von Ribbentropille antama sitoumus velvoitti uuttakin presidenttiä ja Suomea. Kenraalievverst Rendulic oli viimeisellä käynnillään Mannerheimin luona lausunut:

”Saksalaiset ja suomalaiset ovat maailman parhaat sotilaat. Jos heidän täytyisi taistella keskenään olisi kaatuneita 90 %.”

Lähettiläs Blücher sähköitti kuitenkin Berliiniin, että saksalaisille suopeat piirit suomalaisessa yhteiskunnassa muodostivat vain ohuen ja ilman poliittista vaikutusvaltaa olevan kerroksen.

”Ei ollut havaittavissa oirettakaan, että marsalkan politiikkaa vastaan olisi todellista oppositiota. Upseeristo ja armeija seisoivat suljetuin rivein hänen takanaan.”

Blücher kieltäytyi siksi Ribbentropin määräyksestä nostattaa kansallisia voimia hallituksen politiikkaa vastaan, mutta välitti Mannerheimille varoituksen, että ”venäläiset kaikkialla, minne tulivatkin panivat häikäilemättömän neuvostolaistamisen alulle.”

Virallisen tahon kanta ilmeni Saksan propagandassa, joka raivosi vilpillisyydestä ja suuntasi kiihkeitä hyökkäyksiä myös Suomen marsalkkaa kohtaan. Saksalaisten suunnitelmiin kuului Suomen puolustuksen luhistuessa tai suomalaisten irrottautuessa sodasta perustaa Suomeen vastarintaliike ja vetää saksalaisten puolelle Pohjois-Suomeen ”niin useita suomalaisia yksiköjä kuin suinkin ja luoda niiden avulla puolustuslinja etelää kohti.” Tämän rintaman johtoon ajateltiin saksalaista V Armeijakunnan esikuntaa, jota jo kesäkuussa oli tarjottu Suomeen, mutta jonka tarpeellisuutta Suomen marsalkka Mannerheim oli epäillyt. Saksan Baltiassa toimiva Pohjoinen Armeijaryhmä suunnitteli itsensä Hitlerin hyväksymänä, että suomalaisten irrottautuessa sodasta, saksalaiset perustaisivat suomalaisten vapaaehtoisten joukon Jääkäripataljoona 27:n. Himmler vaati myös suomalaisia ”vapaaehtoisia” omiin Waffen SS-joukkoihinsa. Mihinäkään näistä kolmesta kilpailevasta joukosta ei kuitenkaan ”suomalaisia vapaaehtoisia” ilmaantunut.

Alkuhämmennyksen mentyä ohi oli kaikesta huolimatta myös sellaisia saksalaisia, jotka arvostelivat maltillisesti ja tasapuolisesti suomalaisten siirtymistä aseveljistä vi-

hollisiksi. Esimerkiksi kysymykseen perehtynyt saksalainen tutkija tri Ernst Klink lausui mielialoista Suomen irrottautuessa sodasta seuraavaa:

”Välirikon jälkeen saksalaisten pettymys perustui suurelta osalta siihen ettei tunnettu sitä realiteettien ja omien etujen tajua, mikä on suomalaisille ominaista... Ottaen huomioon sen sotilaallisen uhkan, mikä oli seurauksena saksalaisten perääntymisestä Itämeren eteläpuolella, Suomessa tehtiin päätös, että oma olemassa-olo oli turvattava myös siihenastista aseveljeä vastaan.”

Jalkaväenkenraali Erfurth tyytyy päiväkirjassaan toteamaan varsinaista kantaa ottamatta Suomen sodasta irrottautumisen vaiheet. Hän näyttää ymmärtäneen, miten tärkeätä saksalaisten joukkojen poistuminen Suomesta oli suomalaisille. Erityisen selvästi tämä ilmenee niissä maininnoissa, joissa Erfurth kertoo jäähyväistapaamisistaan Suomen marsalkka Mannerheimin ja jalkaväenkenraali Heinrichsin kanssa.

Aikaisemmin oli siltä varalta, että Suomi pyrki irrottautumaan sodasta, annettu Hitlerin yleisohje. Tätä ohjetta täydennettiin myöhemmin ja kesäkuussa 1944 eräät joukot olivat hälytysvalmiina Suomeen suuntautuvaa toimintaa varten. Heinäkuussa molemmat ”Tanne” -operaatiot määrättiin laivaston tehtäväksi. Todennäköistä on, jos rauhanneuvottelut olisi aloitettu aikaisemmin, suunnitelmat olisi myös pantu toimeen. Saksalaiset luopuivat kuitenkin syyskuussa Ahvenanmaan miehittämisyrityksestä sillä he pelkäsivät myös Ruotsissa mahdollisesti syntyvää vastavaikutusta. Miehitukseen tarkoitettua 416. Divisioonan pitäminen Tanskassa oli entistä tärkeämpää. Myös suunnitellusta Hangon miehittämisestä saksalaiset luopuivat.

Hitler päätti 3. 9. 1944, että Suomea koskevat toimenpiteet tapahtuisivat sovinnollisissa merkeissä. Kymmenen päivää myöhemmin Hitler antoi kuitenkin käskyn Suursaaren miehittämisestä eli ”Tanne-Ost” operaatiosta. Tämä sellaisenaan vaikeasti käsitettävä yritys, joka alkoi aamuyöllä 15. 9. 1944, epäonnistui täydellisesti. Paitsi runsaita tappioita saksalaisille, tämä operaatio aiheutti Suomen yleisessä mielipiteessä voimakkaan vastavaikutuksen. Se helpotti erityisesti sotatoimien aloittamista saksalaisia vastaan Pohjois-Suomessa.⁷

RAUHANVALTUUSKUNNAN LÄHETTÄMINEN MOSKOVAAN JA RAUHANNEUVOTTELUT

Moskovaan lähetettävän valtuuskunnan kokoonpanosta keskusteltiin jo kosketuksen ottamisesta Neuvostoliittoon päätettäessä. Väinö Tanner mainitsi käydystä keskustelusta:

”Oltiin yksimielisiä siitä, että Paasikiveä ei missään tapauksessa olisi sinne lähetettävä, vaikka hän lieneekin ollut ainoa, joka todella olisi halunnut sinne lähteä.”

Mannerheim ehdotti jo tällöin pääministeri Hackzellia valtuuskunnan puheenjohtajaksi. Edwin Linkomies kertoi samasta asiasta muistelmissaan ja yhtyi siihen käsitykseen, että Paasikivi oli kesällä Ruotsin lehdille antamallaan haastattelulla aiheuttanut laajaa suuttumusta melkein kaikissa piireissä.

”Siinä nähtiin epälojaalisuutta omaa maata kohtaan ja tahallista Neuvostoliiton liehittelyä.”

Yleisinä perusteina valtuuskunnan jäseniä valittaessa pidettiin arvovaltaisuutta, venäjän kielen taitoa ja sotilaallista asiantuntemusta.

Virallisessa esittelyssä Tasavallan presidentti Mannerheim määräsi sitten valtuuskunnan puheenjohtajaksi pääministeri Antti Hackzellin, jäseniksi puolustusministeri jalkaväenkenraali Rudolf Waldenin, yleisesikunnan päällikön jalkaväenkenraali Erik Heinrichsin ja kenraaliluutnantti Oscar Enckellin sekä asiantuntijoiksi kansliapäällikkö P.J. Hynnisen, vuorineuvos Berndt Grönblomin ja lakitieteen tohtori Erik Castrenin. Rauhanturvavaltuuskunta ylitti demarkaatiolinjan Viipurin suunnalla ja lensi sen jälkeen Moskovaan niin, että se oli perillä 7. 9. 1944. Valtuuskunta joutui odottamaan Moskovassa viikon neuvottelujen alkamista. Neljä tuntia ennen neuvottelujen alkamista 14. 9. 1944 pääministeri Hackzell sai Moskovassa halvauksen ja menetti tajuntansa. Sovittua tapaamista ei pääministerin sairastumisen vuoksi siirretty, vaan Neuvostoliitto luovutti samana iltana Suomen valtuuskunnalle välirauhan ehdot kaikkine liitteineen.⁸

Neuvostoliiton valtuuskuntaa välirauhaneuvotteluissa, jotka alkoivat 14. 9. 1944 kello 23, johti ulkoasiainkansankomissaari Vjatseslav Molotov. Häntä avustivat apulaisulkoasiainkansankomissaari Vladimir Dekanosov ja Maksim Litvinov. Iso-Britannian edustajana oli suurlähettiläs Clark Kerr. Neuvostoliiton sotilasedustajina toimivat marsalkka Kliment Vorosilov, kenraalit Andrei Ždanov ja S. M. Štemenko sekä amiraali Aleksander Aleksandrov. Suomen valtuuskunnan väliaikaisena puheenjohtajana neuvottelujen alussa oli puolustusministeri Rudolf Walden.

Molotov jätti Suomen valtuuskunnalle aluksi Neuvostoliiton ja Iso-Britannian hallitusten hyväksymät välirauhansopimuksen ehdot. Paitsi vuoden 1940 Moskovan rauhansopimuksen rajoja, ehdot sisälsivät Petsamon alueen luovuttamisen ja odottamattomana iskuna suomalaisille Porkkalan alueen vuokraamisen Neuvostoliitolle sekä 300 miljoonan dollarin sotakorvauksen. Molotov, joka käytännöllisesti katsoen yksin kävi neuvotteluja, esitti pitkässä syytöspuheessa kaikki ne rikkomukset, jotka Suomi syksystä 1939 lähtien oli tehnyt Neuvostoliittoa vastaan. Hän tiedusteli myös kuinka paljon saksalaisia oli poistunut jo maasta. Oliko edes puolet saksalaisista poistunut? Kun Walden vastasi tähän, että poistuneita tuskin oli niin paljon, Neuvostoliiton taholla pidettiin sitä erittäin pahana asiana, joka voisi aiheuttaa vaarallisia seurauksia. Walden esitti nyt, että saksalaisten aseistariisuminen voisi suomalaisten käsityksen mukaan alkaa vasta 16. 9. 1944. Molotov hyväksyi tämän Waldenin käsityksen samoin kuin senkin, että neuvotteluja jatkettaisiin vasta sitten, kun Suomen valtuuskunnan uusi puheenjohtaja ulkoasiainministeri Carl Enckell on saapunut Moskovaan.

Myöhemmissä neuvotteluissa Suomen valtuuskunta teki selkoa saksalaisten mihin hinnonsuorityksestä Suursaareen ja suomalaisten torjuntavoitosta sekä saksalaisten tilanteesta Pohjois-Suomessa. Suomalaisten yritykset saada sopimukseen muutoksia epäonnistuivat täydellisesti. Tässä tilanteessa valtuutetut Erik Heinrichsin mukaan päättyivät 18. 9. 1944 viimeiseen mahdollisuuteen. Olisi vedottava presidentti Manner-

heimiin, joka mahdollisesti keksisi jonkin vastaehdotuksen, jota vastapuolen valtuutetut suostuisivat kuuntelemaan. Ehkäpä hän olisi valmis henkilökohtaisesti saapumaan Moskovaan ja tapaamaan Stalinia?

Asiaa tiedusteltiin Ruotsin Moskovan-lähetystön ja Tukholman kautta Helsinkiin lähetetyllä salakielisanomalla. Vaikka Georg Enckellin muistiinpanoissa ja Väinö Tannerin muistelmissa ei mainita mitään Mannerheimista, on mahdollista, että Carl Enckell yksityisessä tapaamisessa Molotovin kanssa viittasi tasavallan presidenttiin vetoamiseen. Joka tapauksessa Suomen hallitus sai keskiyöllä 18/19. 9. 1944 seuraavan ulkoasiainministeri Carl Enckellin lähettämän sähkeen:

”Molotov vastaanotti minut pyynnöstäni klo 17. Dekanosov oli läsnä. Esitin perustuslakiemme mukaan eduskunnan suostumus välttämätön alueluovutuksiin. Molotov erittäin jyrkkä ja kiihtyen omista sanoistaan esitti lukuisia syytöksiä ’veristä rikollista hallitustamme’ vastaan. Lisäksi,ellemme allekirjoita, saamme palata. Välittömänä seurauksena koko maan miehitys, joka valmisteilla. Ei antanut tilaisuutta esittää vastaväitteitä. Koska on ilmeistä, ettei ole aikaa odottaa eduskunnan päätöstä, pyydämme, että presidentti ja hallitus viipymättä oikeuttavat allekirjoittamaan. Vastaus välttämätön heti ja viimeistään huomenna klo 12:een mennessä. Enckell.”

HALLITUS JA EDUSKUNTA HYVÄKSYVÄT VÄLIRAUHASOPIMUKSEN

Valtuuskunnan neuvotellessa Moskovassa tasavallan presidentin ja hallituksen oli tehtävä Helsingissä kauaskantoisia päätöksiä. Useiden toisistaan poikkeavien ehdotusten jälkeen tasavallan presidentti päätyi siihen, että uutta pääministeriä ei neuvottelujen kestäessä nimitetä, vaan pääministerin tehtäviä hoitaa hallituksen vanhin jäsen ministeri Ernst von Born. Väliirauhanehtoja Suomen marsalkka piti sotilaallisesti kauheina. Suomi joutui niiden seurauksena lähes täydellisesti Neuvostoliiton valtaan, sillä Porkkalan alue ulottui vajaan 17 kilometrin päähän maan pääkaupungista. Leningradkin oli aikoinaan sentään 35 kilometrin päässä Suomen rajasta. Muuta mahdollisuutta kuin ehtojen hyväksyminen ei kuitenkaan lopuksi katsottu olevan.

Hallitus kokoontui 18. 9. 1944 päättämään suhtautumisesta väliirauhasopimukseen. Kun yksimielisyyteen ei päästy, päätöstä ei syntynyt. Tässä vaiheessa vain hallituksen sosiaalidemokraattiset jäsenet olivat varauksettomasti sopimuksen hyväksymisen kannalla. Kuten aikaisemmin Tasavallan presidentti Mannerheim oli tässä vaiheessa hallituksen ministerien lisäksi keskustelukosketuksessa edellisen hallituksen sisärikkänsä jäsenen Tannerin, Ramsayn ja Linkomiehen kanssa. Hän sai näiltä tukea sopimuksen hyväksymiselle. Esimerkiksi Ramsay piti ehtoja hirvittävinä, mutta niiden hyväksymättä jättäminen voisi käydä kohtalokkaaksi.

Aikaisemmin mainitun ulkoasiainministeri Enckellin sähkeen ja siihen sisältyvän uhkavaatimuksen saavuttua hallitukselle hallitus kutsuttiin koolle 19. 9. 1944 kello 5. Tasavallan presidentti Mannerheim ilmoitti hallitukselle Neuvostoliiton uhkavaati-

muksesta ja antoi puheenvuoron istuntoon asiantuntijaksi kutsutulle kenraaliluutnantti Aksel Airolle. Airo päätyi selonteossaan siihen, että Suomi suotuisimmassa tapauksessa voisi kestää kolme kuukautta. Toinen asiantuntija eversti Aladár Paasonen huomautti, että neuvostoarmeijan hyökkäykset sekä Karjalan kannaksella että Laatokan pohjoispuolella olivat nyt menettäneet huipputehonsa. Puolustusta etenkin Viipurin koillispuolella helpottivat suomalaisille erittäin edulliset maastosuhteet. Kun suurin osa hyökkäykseen käytettyjä panssari- ja tykistöyhtymiä oli siirretty Baltian rintamalle, ainakaan mitään suurta hyökkäystä ei ollut odotettavissa. Neuvostoliitolta ei kuitenkaan kuluisi paria viikkoa enempiä uuden ylivoimaisen hyökkäysmuodostelman kokoamiseen Karjalan kannakselle. Suomen strateginen asema huononi ennen pitkää tuntuvasti neuvostoarmeijan vallatessa Suomenlahden etelärannan.

Pääministerin sijainen Ernst von Born kannatti välirauhansopimuksen hyväksymistä, mutta ilmaisi syvän pessimismin leimaamassa lausunnossaan voimakkaasti hallituksen ministerien surun ja levottomuuden tunteet Suomen kansaa nyt odottavien kohtaloiden johdosta. Tasavallan presidentin Suomen marsalkka Mannerheimin johtaessa puhetta, hallitus päätti esittää eduskunnalle, että se hyväksyisi Neuvostoliiton ehdot ja myöntäisi valtuudet välirauhansopimuksen allekirjoittamiseen.

Eduskunta kutsuttiin täysistuntoon samana päivänä kello 6 aamulla. Virkaa toimittava pääministeri von Born selosti käytyjä neuvotteluja, Neuvostoliiton asettamaa määräaika ja välirauhansopimuksen ehtoja, jotka jo aikaisemmin oli annettu eduskunnan jäsenille tiedoksi. Hän päätti puheensa seuraavasti:

”Harkitessaan tätä välirauhanehdotusta hallitus on tullut siihen käsitykseen, että emme nykyhetkellä voi olla näitä ehtoja hyväksymättä, niin raskaalta kuin sen meistä täytyykin tuntua ja niin monia selkkausten ja vaarojen aiheita kuin se meidän häiriintymättömälle olemassaolollemme ja kehityksellemme sisältääkin. Tämä ratkaisu on vaikein ja vakavin, mitä Suomen kansalla ja sen edustajilla milloinkaan on edessään ollut, ja me tarvitsemme sekä itsemme voittamista että rohkeutta ja tulevaisuudenuskoa, jotta voisimme siihen suostua. Ne koettelemukset ja vaikeudet, jotka kansallamme on edessään, jos se nämä ehdot hyväksyy, ovat varmasti suunnattomat. Mutta koettelemukset eivät otaksuttavasti olisi vähäisemmät, vaikka nyt omaksuisimmekin toisen tien. Tämä on todella katkerin hetki, minkä kansakuntamme on elänyt. Mutta meidän on sittenkin muistettava ja luotettava siihen, että vaikka koettaa, eiä hylkää Herra.”

Eduskunta hyväksyi muutamien puheenvuorojen jälkeen ja muita ehdotuksia tekemättä hallituksen esityksen ja siirtyi yksinkertaiseen päiväjärjestykseen.

Ulkoasiainkansankomissaari Molotovin asetettua määräajan välirauhansopimuksen allekirjoittamiselle neuvotteluja Moskovassa jatkettiin vielä kahtena iltana. Suomen valtuuskunta pyrki saamaan muutoksia muiden muassa Porkkalan vuokra-alueen, joka oli epämiellyttävän yllätys suomalaisille, kohdalla. Sopimuksen kaikki artikkelit olivat yleensä Neuvostoliiton minimivaatimuksia, mutta Suomen puolustusvoimain demobilisaatioaikaa onnistuttiin kuitenkin pidentämään puolella kuukaudella ja sotakorvausten maksuaikaa yhdellä vuodella. Vaikka eduskunnan päätös ja allekirjoi-

tusvaltuutus toimitettiin heti eduskunnan istunnon päätyttyä, se ei kuitenkaan ehtinyt Moskovaan allekirjoitustilaisuuteen 19. 9. 1944 kello 12. Suomen valtuuskunta allekirjoitti välirauhansopimuksen omalla vastuullaan. Allekirjoittamista helpotti kuitenkin se, että tieto Suomen eduskunnan hyväksymisestä ja allekirjoittamisvaltuudesta oli kuitenkin ehtinyt Ruotsin Moskovan-lähetystöön asti.

Välirauhansopimus tuli voimaan heti allekirjoittamisen tapahduttua. Hallituksen esitys laiksi ”Suomen Tasavallan ja Sosialistisen Neuvostotasavaltain Liiton sekä Iso-Britannian ja Pohjois-Irlannin Yhtyneen Kuningaskunnan välirauhansopimuksen voimaansaattamisesta” annettiin eduskunnalle jo 20. 9. 1944 illalla. Eduskunta hyväksyi kin nopeasti ”suostumuksensa Moskovassa 19. päivänä allekirjoitettuun välirauhansopimukseen”. Toisessa laissa eduskunta antoi hallitukselle valtuudet välirauhansopimuksen säännösten toteuttamiseen asetuksella. Tämän lain johdannossa säädettiin, että ”välirauhansopimuksen säännökset olkoot, mikäli ne kuuluvat lainsäädännön alaan tai muuten vaativat eduskunnan suostumuksen, voimassa niinkuin niistä on sovittu.” Tätä lakia säädettyä kansanedustaja Mikko Erich kysyi välirauhansopimuksen 13. artiklaan viitaten:

”Mitä tarkoitetaan sotarikoksista syytetyillä henkilöillä? Kuka määrää, ketkä heihin kuuluvat, kuka toimii syyttäjänä ja minkä maan lain mukaan tällainen syytetty tuomitaan?”¹⁰

Rinnan näiden lakien säätämisen kanssa Tasavallan presidentti Mannerheim joutui päättämään Moskovassa sairastuneen Antti Hackzellin tilalle tulevasta uudesta pääministeristä. Mannerheimin pääministeriehdokkaana oli aluksi Linkomiehen hallituksen ulkoasianministeri Henrik Ramsay, mutta hän ei saanut riittävää kannatusta, koska epäiltiin hänen olevan vähemmän suosittu Neuvostoliitossa. Edwin Linkomiehen, Väinö Tannerin ja Väinö Hakkilan aloitteesta tasavallan presidentti valitsi pääministeriksi korkeimman hallinto-oikeuden presidentin U. J. Castrénin.

Mannerheim kutsui 20. 9. 1944 illalla Linkomiehen, Tannerin, Waldenin ja Castrénin Tamminiemeen, jossa sitten laadittiin ministerilista. Hackzellin hallituksesta tulivat Castrénin hallitukseen kaikki muut jäsenet, paitsi ministerit Olli Paloheimo ja Aleks Aaltonen. Heidän tilalleen tulivat ns. rauhanoppositiota edustavat K-A. Fagerholm ja Eero A. Vuori. Suomen marsalkan mieheksi hallituksessa laskettiin ulkoasiainministeri Enckellin ja puolustusministeri Waldenin lisäksi toinen ulkoasiainministeri kenraalimajuri Armas-Eino Martola.

VÄLIRAUHANSOPIMUKSEN TOTEUTTAMINEN

Tasavallan presidentin ja Castrenin hallituksen tärkeimpänä tehtävänä oli välirauhansopimuksen toteuttaminen. Tässä ensimmäisessä vaiheessa olivat suurimmat vaikeudet Saksan sotavoimien maastakarkottamisessa ja aseistariisumisessa. Suomalaisen joukkojen siirrot Pohjois-Suomeen saksalaisia vastaan ja vetäytyminen vuoden 1940 rajalle tapahtui suuremmitta häiriöittä, sillä käsky luovutettavan alueen eva-

kuoinnista annettiin jo syyskuun alussa. Porkkalan alueen evakuoinnissa, josta ei etukäteen ollut tietoa ja joka oli suoritettava 10 vuorokaudessa, oli sen sijaan tiettyä hankasta. Valvontakomissio olisi kuitenkin halunnut suomalaisten häätävän saksalaiset Lapista vauhdikkaammin.

Huomattava osa välirauhansopimuksen toteuttamiseen kuuluvista tehtävistä tuli puolustusvoimain suoritettavaksi. Niiden oli kahden vuorokauden kuluessa välirauhansopimuksen allekirjoittamisesta muiden muassa raivattava miina-, piikkilanka- ja muihin esteisiin 30 metriä leveät käytävät kaikkien liikenteeseen soveltuvien teiden, polkujen ja metsälinjojen kohdalle. Jäljelle jääneet miinakentät oli ympäröitävä selvästi näkyvillä merkeillä. Suomen puolustusvoimain tuli 30 vuorokauden kuluessa välirauhansopimuksen voimaantulosta poistaa kaikki miinoitukset, piikkilanka- ja muut esteet täydellisesti suomalaisten etumaisilta sijoituspaikoilta valtakunnan rajaan asti. Tässä työssä purettiin yhteensä 78 500 erilaista miinaa ja sen yhteydessä sai surmansa 20 pioneeria ja haavoittui yli 100 pioneeria. Sangen mittava oli myös Ahvenanmaalle rakennettujen linnoitteiden ja muiden sotilaallisten laitteiden hävittämistyö, jonka lähes 150 pioneeria kymmenen upseerin johdolla toteutti syksyllä 1944 ja talvella 1945. Tässä työssä hävitettiin yhteensä 88 kohderyhmää, joissa kussakin oli 2—25 pesäkettä tai korsua.

Neuvostoarmeijan ja -laivaston johdolle luovutettiin 24. 9. 1944 kuluessa kaikkien maahan, jokiin, järviin, sekä Itämereen ja Barentsinmereen laskettujen miinakenttien ja muiden esteiden kaaviot, lomakkeet ja kortit selityksineen sekä tiedot sallituista reiteistä, väylistä ja ohjeet purjehtimisesta niissä. Neuvostoliittoon johtavat meriväylät oli niinkään puhdistettava miinoista ja muista esteistä 30 vuorokauden kuluessa. Laajemmasta edellä mainittujen merien täydellisestä miinanraivauksesta sovittiin myöhemmin.

Välirauhansopimuksen 17. artiklan mukaan suomalaiset kauppa-alukset kerättiin valvontakomission määräämiin satamiin odottamaan liittoutuneiden yleisten etujen mukaisia tehtäviä. Suomalaisia aluksia käytettiin Viron rannikolla. Merivoimien esikunta perusti valvontakomission määräyksestä Hankoon 30. 9. 1944 erityisen alusten kokoamis- ja kunnostamiselimien. Elin pakko-otti ja luovutti Neuvostoliiton käyttöön parin päivän kuluessa kaikkiaan 50 kaljaasia ja 50 moottorivenettä, joiden tuli olla miehitettyjä sekä 10 päivän muonalla ja polttoaineella varustettuja. Kaljaasit ja moottoriveneet siirtyivät Osmussaaren kautta Viroon Haapsaluun josta ne osallistuvat Hiidenmaan maihinnousun jälkikuljetuksiin sekä osilla Neuvostoliiton maihinnousuun Saarenmaalle. Näissä sotatoimissa tuhoutui 7 kaljaasia sekä menetettiin merivaurioissa 9 kaljaasia. Moottoriveneitä menetettiin 22, mutta suomalaisten henkilötapit olivat vain 8 kaatunutta, sillä venäläiset miehittivät maihinnousuun osallistuneet moottoriveneet omalla henkilöstöllään.

Välirauhansopimuksen 3. artiklan mukaisesti Suomi asetti Neuvostoliiton ja siten liittoutuneiden käyttöön Suomen etelä- ja lounaisrannikolla olevat lentokentät kaikkine laitteineen. Ne jäivät Neuvostoliiton ilmavoimien tukikohdiksi siksi ajaksi, mikä oli tarpeen Virossa olevia saksalaisia joukkoja ja Itämeren pohjoisosissa toimivia Saksan

merisotavoimia vastaan käytäviä ilmasotatoimia varten. Kaikki suomalaiset sotalaivat, kauppa-alukset ja lentokoneet oli 4. artiklan liitteen mukaan palautettava Saksaa vastaan käytävän sodan ajaksi tukikohtiinsa, satamiinsa ja lentokentillensä. Ne eivät saaneet poistua tukikohdistaan ja lentokentiltään ilman Neuvostoliiton lupaa.

Vaikka Saksan ylin sodanjohto jo 3. 10. 1944 oli antanut Lapissa taistelevalle 20. Vuoristoarmeijalle käskyn vetäytymisestä Norjan Lyngenvuonolle asti, saksalaisten häätäminen Lapista aiheutti lähinnä vaikeiden maastosuhteiden ja vuodenajan oikullisen sään vuoksi Suomen puolustusvoimille odottamattoman kovia ponnistuksia. Norjan raja saavutettiin Utsjoen ja Karasjoen suunnilla 21. 11. mennessä, mutta Kilpisjärven suunnalla saksalaiset taistelivat samaan aikaan vielä käsivarren kainalossa, Palojoensuussa. Suurin osa suomalaisten tappioista, jotka koko Lapin sodan aikana nousivat 774 kaatuneeseen ja 2 904 haavoittuneeseen, oli kuitenkin jo tähän mennessä kärsitty.

Näiden puolustusvoimille kuuluvien rauhansopimuksen toteuttamistehtävien, joista sota saksalaisia vastaan oli tärkein, kestäessä valmisteltiin myös puolustusvoimien kotiuttamista. Kotiuttamisen ja rauhan ajan puolustusvoimien muodostamisen odotettiin onnistuvan vuoden 1941 asevelvollisuuslain ja siihen liittyvien säädösten mukaisesti, mutta liittoutuneiden valvontakomissio määräsi perustaksi vuoden 1939 alussa voimassa olleet säädökset. Tämä merkitsi sitä, että varusmiesten palvelusaika lyheni kahdesta vuodesta yhdeksi vuodeksi. Valvontakomission vaatimuksesta lakkautettiin myös suojeluskuntajärjestö ja Lotta Svärd -järjestö.

Hallitus lakkautti välirauhansopimuksen mukaisesti valvontakomission ja kommunistien vaatimusten myötäilemän ”fasistisina” kaikkiaan noin 400 yhdistystä. Huomattavimmat näistä olivat Akateeminen Karjala Seura — AKS, Isänmaallinen Kansanliike ja sen paikallisosastot ja Suomen Aseveljien Liitto. Joukkoon kuului myös joitakin kansallissosialistisia kääpiöyhdistyksiä.

Välirauhansopimuksen 13. artiklan mukaisesti Suomi sitoutui ”yhteistoimintaan” liittoutuneiden valtojen kanssa sotarikoksista syytettävien henkilöiden pidättämiseksi ja tuomitsemiseksi. Tässä tarkoituksessa hallitus perusti jo syyskuussa 1944 ”Sotavankileirien tutkimuskeskuksen”, jonka selvitysten perusteella noin 600 henkilöä tuomittiin erilaisiin rangaistuksiin.

Liittoutuneiden valvontakomissio vaati lokakuussa 1944 Itä-Karjalassa hallinto-tehtävissä olleiden 61 upseerin pidättämistä. Lähinnä tämän ”Zdanovin listan” nimiepäselvyyksistä johtui, että näistä upseereista tavoitettiin yhteensä 39. Nämä pidätyt ”Miehikkälän vangit” joutuivat olemaan pidätettyinä kolmatta vuotta, mutta kun valvontakomissio ei toimittanut syyteaineistoa, useimmat heistä vapautettiin vuonna 1947.

Epäilykset siitä, että välirauhansopimuksen 13. artikla koskisi myös sodan aikana valtaa käyttäneitä poliitikkoja, osoittautuivat oikeiksi, kun liittoutuneet elokuussa 1945 tekivät päätöksen sotaan syyllisten poliitikkojen samaistamisesta sotarikollisiin. Erityisesti kansandemokraattien ja osaksi myös valvontakomission vaatimuksesta eduskunta säätöasiasta taannehtivasti vaikuttavan lain, jonka mukaan sotasyllisyys-

oikeus tuomitsi Tasavallan presidentti Risto Rytin, pääministerit J. W. Rangellin ja Edwin Linkomiehen sekä ministerit Väinö Tannerin, T. M. Kivimäen ja muutamat muut 10—6 vuodeksi kuritushuoneeseen tai 6—2 vuodeksi vankeuteen.

Suomen hallituksen mittava tehtävä oli myös välirauhansopimuksen määräämästä 300 miljoonan dollarin sotakorvauksesta huolehtiminen. Kun sotakorvaukset oli maksettava valtaosaltaan laivoina ja muina metalliteollisuuden tuotteina, sodan aikana puolustusvoimia palvelleet teollisuuslaitokset olivat ensimmäisinä käytettävissä sotakorvaustuotantoon. Asetus sotakorvausteollisuuden järjestämisestä annettiin 13. 10. 1944 ja sen edellyttämä sotakorvausteollisuuden valtuuskunta asetettiin välittömästi. Valtuuskunnan puheenjohtajaksi — käytännössä sotakorvaussuoritusten johtajaksi — määrättiin vuorineuvos Lauri Kivinen ja hänen jälkeensä vuoden 1948 lokakuussa kontra-amiraali S. A. Sundman. Varapuheenjohtajana oli koko ajan yli-insinööri Ilmari Harki.

Siirtoväen, jota oli 11 % koko väestöstä, sijoittaminen oli myös eräs hallituksen ensimmäisistä suurista tehtävistä, vaikka se ei varsinaisesti ollut rauhansopimuksen toteuttamista. Hajoava sodan ajan eduskunta hyväksyi maanhankintalain lähes yksimielisesti. Siirtoväen nopean sijoittamisen merkitystä suomalaisen yhteiskunnan kannalta on mahdotonta yliarvioida.

Vuosien 1944 ja 1945 vaihteeseen tultaessa useimmat ja vaikeimmat välirauhansopimuksen artikkelit oli toteutettu tai niiden toteuttaminen oli saatu järjestelmälliseen käyntiin, vaikka Tasavallan presidentti Suomen marsalkka Mannerheim oli joutunut kokemaan tavallista useampia hallituksen vaihdoksiakin. Alkuvaikeuksien jälkeen liittoutuneiden valvontakomissio ja sen puheenjohtaja saattoivat havaita, että Suomi pyrki toden teolla täyttämään kaikki hyväksymänsä välirauhansopimuksen artikkelit. Välirauhansopimuksen tunnontarkka täyttäminen oli myös hyvänä lähtökohtana Suomen ja Neuvostoliiton välisille kaupallisille ja muille luottamuksellisille suhteille. ¹¹

MANNERHEIMIN MERKITYS JATKOSODAN RAUHANTEOSSA

Suomen kansa kävi toisen maailmansodan riehussa Euroopassa ylipäällikkönsä ja lopuksi Tasavallan presidenttinsä Suomen marsalkka Mannerheimin johdolla niin talvisodan kuin jatkosodan, joihin kansainvälisen politiikan rajut muutokset pakottivat maan liittymään. Suomen voimat eivät riittäneet voiton saavuttamiseen, mutta kummassakin sodassa valtakunnan alue ja valtiovalta pysyi Suomen laillisen hallituksen käsissä. Myös suomalainen yhteiskunta vältti lähes täydellisesti sotiin usein liittyvät vaikeat hajaantumisasihmöt.

Kullervo Killinen toteaa uusimmassa tutkimuksessaan, että Mannerheim paitsi ylipäällikkönä saamiensa valtuuksien vuoksi myös entisenä valtionpäämiehenä sekä laajan kansainvälisen kokemuksensa ja maineensa perusteella nousi arvovallassa hallituksen ja sen sisärenkaankin jäsenten yläpuolelle. Killinen lainaa kenraaliluutnantti Airon lausumaa:

”Suomalaiset tarvitsivat jonkun idolin, johon kansa voi uskoa. Marski oli sellainen. Ei Mannerheimiä olisi tarvittu suoranaisesti operaatioiden johdossa. Sen olisi voinut tehdä moni muukin. Ei, siitä ei ollut kysymys. Mutta päätösten taakse piti saada sellainen henkilö, jota kaikki kunnioittivat. Kukaan ei olisi tässä voinut korvata Mannerheimiä. Ilman häntä ei sotia olisi voitu käydä”.

Killinen on yhtä mieltä myös pääministeri Edwin Linkomiehen kanssa siitä, että Mannerheim oli yksityisissä keskusteluissa valmis ilmaisemaan käsityksensä poliittisistakin kysymyksistä ja siten antamaan poliittiselle johdolle arvokasta tukea:

”Antoi pääministerille turvallisuuden tunteen, että hänellä oli käytettävissä marsalkan pitkäaikainen kokemus ja meidän oloissamme ainutlaatuinen valtiiovivisaus. Monet olivat ne herätteet, jotka marsalkalta sain hänen kanssaan keskustellessani. Hän ei eritellyt asioita monisanaisesti kuin Ryti, vaan esitti vaikutelmansa lyhyesti ja ytimekkäästi. Ikävuosistaan huolimatta hän oli säilyttänyt ajattelunsa joustavana. Hänen lausuntojaan ryyditti pieni ironian häive, harmiton ja erittäin piristävää. Keskustelusta hänen kanssaan palasi aina tietoisena siitä, että oli saanut ohjetta politiikalleen kaikkein pätevimmältä mieheltä Suomessa.”

Mannerheimin kokemus, arvovalta ja maine ylipäällikkönä, entisenä valtionpäämiehenä ja kansainvälisten kysymysten asiantuntijana riitti johtamaan koko Suomen puolustusvoimat ja lähes koko Suomen kansan ilman eriäviä mielipiteitä talvisotaan ja jatkosotaan Tasavallan presidentin ja eduskunnan päätösten mukaisesti. Moskovan välirauhaa 1944 Tasavallan presidentti ja ylipäällikkö Suomen marsalkka Mannerheim ei onnistunut solmimaan ilman eriäviä mielipiteitä, mutta kuitenkin ilman hajaantumisilmiöitä. Mannerheimia tarvittiin rauhantekijäksi ja aseiden kääntäjäksi saksalaisia vastaan niitä varten, jotka eivät riittävän selvästi nähneet mihin toisessa maailmansodassa tapahtunut käänne oli johtamassa. Paasikivi oli pitkän aikaa sitä mieltä, että suunnan muuttamiseen tarvittiin Mannerheimia. Väinö Tanner, joka ei aikaisemmin ollut hyväksynyt sotilaallisen ja poliittisen johdon yhdistämistä, joutui kesällä 1944 tavuttelemaan Mannerheimia — ainoana miehenä, ”johon suomalaiset luottivat” — rauhantekijäpresidentiksi ja saksalaisten häätäjäksi Suomesta.

Pienvalta on suurvallan kanssa rauhasta neuvotellessaan aina alakynnessä, mutta suurtaistelun raivotessa pienvalta on aivan voimaton ja avuton. Ehdotonta antautumista ja edellä mainittua avuttomuutta välttääkseen Mannerheim pyrki vakauttamaan rintamatilanteen ennen neuvottelujen aloittamista. Hän tiesi varmasti, että toinen maailmasota ratkaistaan Berliinissä ja että suurvallankaan voimavarat eivät riitä jatkuvan ylivoiman ylläpitämiseen Suomen sivurintamalla.

Ylipäällikkö ja hänen alaisensa olivat havainneet, että Italia ja Unkari irrottautuiivat kanssasotijaan Saksaan nähden sodasta liian aikaisin. Saksalaiset pystyivät miehittämään nämä maat ja niiden alue joutui kokonaan vieraiden joukkojen taistelukentäksi. Ylipäällikkö ja tasavallan presidentti odotti rauhankosketuksen aloittamista, kunnes Suomenlahden eteläpuolella alkanut neuvostojoukkojen hyökkäys oli edennyt niin pitkälle, ettei Baltiassa taistelevilla saksalaisilla olisi mahdollisuuksia niiden suunnitelmiin kuuluvaan Suomen sodasta irrottautumisen häiritsemiseen.¹²

Tasavallan presidentti ja ylipäällikkö Suomen marsalkka Mannerheim, joka oli en-

simmäisenä antanut esittää myöhemmin toteutuneen arvon jatkosodan lopputuloksesta, joutui käymään pitkän ”viivytystaistelun” rauhanoppositon ja myöhemmin eräiden hallituksen sisärenkaankin jäsenten ennenaikaisia rauhanpyrkimyksiä vastaan. Mannerheim oli eri mieltä rauhankysymyksen julkisesta käsittelystä, mutta yhtä mieltä lopullisesta tavoitteesta. Kun saksalaiset yrittivät vielä syyskuussa 1944 maihinnousua Suursaareen, voidaan vain kysyä, miten Suomen sodasta irrottautumisen olisi käynyt jos Suomen marsalkka Mannerheim olisi talvella 1944 tai aikaisemmin hävinnyt ”viivytystaistelun” rauhanoppositioon ja hallituksen sisärenkaan kanssa? Vaikka Suomi menetti kesän 1944 suurtaisteluissa paljon miehiä, Suomi olisi talvella 1944 kahden tulen väliin joutuessaan voinut menettää monin verroin enemmän. Aineellisten hävitysten vaara olisi ainakin ollut hyvin merkittävä. Suomen marsalkka Mannerheimin jakamaton arvovalta ainoastaan johti Suomen kesällä 1944 torjuntavoittoon ja oikealla hetkellä syksyllä onnistuneeseen välirauhaan.

KIRJALLISUUS- JA ASIAKIRJAVIITTEET:

1. Peter Young *Der grosse Atlas zum II. Weltkrieg* s 89—93/228 München 1974
G. Mannerheim Muistelmat II s 369—381 ja 401—417/526, Otava Helsinki 1952.
Erik Heinrichs Mannerheim Suomen kohtaloissa II s 296—321/487 Otava Keuruu 1959
Stig Jägerskiöld Suomen marsalkka s 176—309 ja 444—445/560 Otava Keuruu 1981
Hannu Soikkanen Sota-ajan valtioneuvosto s 147—179/512 Valtioneuvoston historia II Helsinki 1977
Väinö Tanner Suomen tie rauhaan s 12—17 ja 127—130/416 Tammi Helsinki 1952
Aladar Paasonen Marsalkan tiedotuspäällikkönä ja hallituksen asiamiehenä s 9 ja 135—136/175 Weilin & Göös Tapiola 1974
Seppo Myllyniemi Suomi Sodassa 1939—1945 s 304—344/420 Otava Keuruu 1982
Lauri Sotisaari Lausunto 28. 5. 1977 ja Vallilan rykmentin mukana III s 729 (Sotilasaikakauslehti no 10/1980)
Päämaja Sotapäiväkirja 3. 2. 1943 ja liite 587 (SARK T 17 610)
2. G. Mannerheim *Mt II* s 426—466
Erik Heinrichs *Mt II* s 330—393
Stig Jägerskiöld *Mt* s 372—523
Hannu Soikkanen *Mt* s 180—206
Väinö Tanner *Mt* s 127—319
Tuomo Polvinen Teheranista Jaltaan s 19—86/234 WSOY Juva 1980
Edwin Linkomies Vaikea aika s 296—366/445 Otava Helsinki 1970
Eduskunta Suljettujen istuntojen pöytäkirjat s 206—266
Seppo Myllyniemi *Mt* s 345—401
K. J. Mikola Suursodan vaikutus Suomen asemaan ja sodankäyntiin kesään 1944 saakka s 17—46. Poliittiset ratkaisut sodan loppuvaiheessa ja välirauhan solmiminen s 19—36 (Suomen Sota 1941—1945, 6. ja 10. osa, Helsinki 1956 ja Kuopio 1961)
3. Peter Young *Mt* s 212—215
Päämajan ulkomaosasto Henkilökohtaiset ulkomaatiedotukset n:ot 34—36/31. 7. — 14. 8. 1944 (Sark T 1932/16) Neuvostoarmeijan lähestyessä Riianlahtea Saksan Pohjoisen armeijaryhmän ja 20. Vuoristoarmeijan upseerit saivat käskyn lähettää kaikki muut pakkauksensa, paitsi selkäreput Saksaan
Vilho Tervasmäki Puolustushallinto sodan ja rauhan aikana 1939—1978 s 219—224/508 Karisto Hämeenlinna 1978
4. Hannu Soikkanen *Mt* s 212—213
Seppo Myllyniemi *Mt* s 405—410
Einar W. Juva Rudolf Walden s 549—551/640 WSOY Porvoo 1957
Väinö Tanner *Mt* s 357—367
Sampo Ahto Aseveljet vastakkain s. 48—49/330 Kirjayhtymä Hämeenlinna 1980

5. G. Mannerheim Mt II 2 472—473
 Suomen Tukholman-lähetystö Salasähke 30. 8. 1944 (Gustaf Mannerheim arkisto, 614 kansio, VArk)
 Erik Heinrichs Mt II s 400—401
 Erik Boheman På vakt s 259—264/318 Norstedts Stockholm 1964
 Einar W. Juva Mt s 551—553
 Päämajan tiedotusosasto Muistio 28. 8. 1944 (SArk T 19525-6)
 Edvin Linkomies Mt s 397—399
 Väinö Tanner Mt s 367—378
 Hannu Soikkanen Mt s 213—214
 Eduskunta Suljettujen istuntojen pöytäkirjat s 269—303
6. G. Mannerheim Mt II s 474—480
 Tuomo Polvinen Mt s 92—106
 Erik Heinrichs Mt s 401—404
 Einar W. Juva Mt s 553
 Väinö Tanner Mt s 378—385
 Ulkoasianministeriö Puhelintieto, Moskovasta Tukholman kautta presidentti Mannerheimille 4. 9. 1944.
 Tass huomautti, että Hackzell ei ilmoittanut välien katkaisemisesta saksalaisten kanssa sekä joukkojen aseistariisumisesta ja sotavankeina luovuttamisesta (Gustaf Mannerheimin arkisto, 614 kansio, VArk)
7. G. Mannerheim Mt II s 473—478
 Tuomo Polvinen Mt s 106—124
 Hannu Soikkanen Mt s 212—213
 Erik Heinrichs Mt II s 404—407
 Wipert v. Blucher Suomen kohtalonaikoja s 410—419/432 WSOY Porvoo 1950
 Waldemar Erfurth Sotapäiväkirja s 265—287/292 WSOY Porvoo 1954
 Waldemar Erfurth Suomi sodan myrskyssä s 246—257/295 WSOY Porvoo 1951
8. G. Mannerheim Mt II s 478 ja 480—481
 Einar W. Juva Mt s 554—556
 Väinö Tanner Mt s 385—389
 Hannu Soikkanen Mt s 214—218
9. G. Mannerheim Mt II s 480—483
 Erik Heinrichs Mt II s 407—410
 Väinö Tanner Mt s 389—394
 Thede Palm Vägen till vapenvila s 78—132/135 ETA Ekenäs 1972. Ulkoasianministeriö avasi 18. 9. 1944 klo 21.25 seuraavan ulkoasianministeri Enckellin salasähkeen presidentti Mannerheimille:
 ” . . . Ainoastaan Presidentille. Katsomme, että lieventymisiä välirauhanehtoihin . . . mahdollisesti voitaisiin saavuttaa Marsalkan — Presidentin ja Stalinin henkilökohtaisen tapaamisen kautta. Saammeko tunnustella täällä mahdollisuuksia siihen.
 Enckell.”
- (Gustaf Mannerheimin arkisto, 622 kansio, VArk)
 Ulkoasianministeriö Sähkeitä Moskovasta Tukholman kautta Helsinkiin 9—18. 9. 1944 (Gustaf Mannerheimin arkisto, 614 kansio, VArk)
10. G. Mannerheim Mt II s 482—484
 Erik Heinrichs Mt II s 410
 Stic Jägerskiöld Viimeiset vuodet s 34—68/383 Otava Keuruu 1982
 Einar W. Juva Mt s 556—557
 Edwin Linkomies Mt s 404—406
 Päämajan ulkomaanosasto Henkilökohtainen ulkomaatiedotus n:o 41/18. 9. 1944 Tiedotus neuvostoarmeijan hyökkäyksen alkamisesta Virossa 14. 9. 1944 (SArk T 19932/16)
 Eduskunta Suljettujen istuntojen pöytäkirja s 304—320
11. G. Mannerheim Mt II s 484—486
 Edwin Linkomies Mt s 406—410
 Väinö Tanner Mt s 394—401
 K.J. Mikola Poliittiset ratkaisut sodan loppuvaiheessa s. 33—36 (Suomen Sota 1941—1945, 10 osa)
 Vilho Tervasmäki Mt s 222—228 ja 280—282
 Hannu Soikkanen Mt s 211—220
 Laki välirauhansopimuksen hyväksymisestä 23. 9. 1944 ja välirauhansopimus 19. 9. 1944 (Suomen asetus-kokoelma 645/1944)

- Väinö Uotila Pioneeritoiminta s 284—285 (Suomen Sota 1941—1945 10 osa)
Eero-Eetu Saarinen Pioneeriaselajin historia s 397
Y.E. Pohjanvirta Sotatoimet rannikolla ja merialueilla s 181—182 (Suomen Sota 1941—1945, 9. osa.)
12. Erik Heinrichs Mt II s 404—410 ja 462—466
Stig Jägerskiöld Mt s 108—121 ja 339—348
Kullervo Killinen Miekka tuppeen s 225—238/245 WSOY Porvoo 1983
Edwin Linkomies Vaikea aika s 173—181/445 Otava Helsinki 1970
Tauno Kuosa A.F. Airo s 256—268/282 WSOY Porvoo 1979